

Giuseppe Tateo

SUB SEMNUL CRUCII

Catedrala Mântuirii Neamului
și construcția de biserici
în România postsocialistă

Traducere din limba engleză
de Maria-Magdalena Anghelescu

Prefață de Simion Pop

POLIROM
2024

Cuprins

<i>Lista ilustrațiilor, hărților și tabelelor</i>	7
<i>Prefață (Simion Pop)</i>	9
<i>Notă asupra ediției în limba română</i>	17
<i>Mulțumiri</i>	19
<i>Abrevieri</i>	21
 Introducere	 23

Partea I

CATEDRALA

Capitolul 1. Catedrala și oamenii din jurul ei	45
Capitolul 2. Actorii	78
Capitolul 3. Controverse și probleme	108
Capitolul 4. Autoritatea clericilor și ascensiunea anticlericalismului	132

Partea a II-a

BISERICI, CRUCI ȘI O MOSCHEE

Capitolul 5. De ce și în ce fel se înmulțesc bisericile ortodoxe în București și în România	157
Capitolul 6. Un simbol, multe semnificații. Viața politică a crucii	182
 Concluzie	 219
Epilog	227
 <i>Anexa 1. Lăcașuri de cult în România, actualizare până la 31 decembrie 2015</i>	 231
<i>Anexa 2. Noile catedrale ortodoxe din România, 1990-2019</i>	233
<i>Bibliografie</i>	237
<i>Index</i>	257

Campania de strângere de fonduri din donații private a început în 2011 și nu s-a limitat la fiecare parohie din țară, ci a implicat și comunitățile române ortodoxe din străinătate: donațiile din diaspora au contribuit și ele la strângerea fondurilor. Din motive contabile, fiecare donație trebuia să fie înregistrată de preotul paroh local, în timp ce donatorului i se dădea o chitanță. Mulți preoți mi-au confirmat că Patriarhul nu cerea parohiilor să trimită lunar o anumită sumă de bani. Și totuși, unii dintre ei se simțeau sub presiune, pentru că se aștepta să contribuie cu sume de bani în fiecare lună indiferent de starea financiară a parohiei, indiferent dacă strânseseră sau nu donații. Potrivit lui Biliuța, inițiativa de strângere de fonduri în București își are rădăcinile încă în 2008; jumătate din sumele colectate de parohiile Arhiepiscopiei pentru botezuri, căsătorii, înmormântări și servicii de pomenire trebuiau să fie destinate catedralei (2022: 77). Acest lucru îi putea pune pe preoți într-o situație neplăcută în fața credincioșilor, fiindcă trebuiau să strângă donațiile fără ca aceia care veneau la biserică să-i perceapă drept lacomi sau prea insistenți. Fiecare parohie a pus la intrare un afiș cu informațiile de bază despre proiect (inclusiv contul bancar BOR pentru donații). La sfârșitul slujbei duminicale, la încheierea ceremoniei, preoții ofereau de obicei informații generale despre programul săptămânii următoare. Cu această ocazie puteau să-i invite și pe credincioși să susțină proiectul.

Finanțatorii privați puteau fi simpli credincioși, dar și companii, magnati și antreprenori. Unul dintre cei mai cunoscuți oameni de afaceri care finanțează construirea unor noi biserici ortodoxe este Gigi Becali, un antreprenor care a făcut avere în domeniul imobiliar prin afaceri dubioase cu Ministerul Apărării la începutul anilor '90. În prezent, este proprietarul echipei de fotbal FCSB (fosta Steaua București), iar recent a alocat două milioane de dolari pentru catedrala națională. Alături de personalități cunoscute precum Becali, CMN beneficiază de generozitatea unor profesioniști ortodocși din București, de la bancheri și politicieni până la medici și notari. Unul dintre aceștia este domnul Bălașa, un reputat avocat bucureștean. Crescut într-o familie religioasă, odată ce cabinetul său de avocatură și-a făcut un nume, a reprezentat *pro bono* Mitropolia Moldovei într-o dispută juridică împotriva statului român. Prin intermedierea unui preot care lucrează la Patriarhia Română, am avut șansa să-l cunosc pe domnul Bălașa și să aflu ce l-a determinat să finanțeze proiectul:

Eu vin din vechiul cartier al Operei, care a fost în mare parte demolat în anii '70-'80. Multe biserici de acolo au fost distruse sau mutate. [...] M-am născut la începutul anilor '70 și atunci obișnuiam să merg la biserică cu părinții mei doar la principalele sărbători religioase, din cauza informatorilor și a poliției politice. După 1990 am intrat în liga studențească [...] și acolo am învățat să postesc, să merg la biserică în fiecare duminică și așa mai departe. [...] În 2005, am făcut parte din comisia de privatizare din guvernul Tăriceanu. De atunci am început să colaborez *pro bono* cu BOR.

Am donat atât expertiză, cât și bani Bisericii [...] din mai multe motive. În primul rând, noi, românii, simțim un fel de invidie sau admirație față de catedralele occidentale și ne dorim și noi o clădire care să ne reprezinte pe toți. În al doilea rând, în momentul de față nu avem spațiu nici măcar pentru celebrarea unui Te Deum aici; ați văzut și singuri cât de mică este actuala catedrală! Și, în fine, ea [CMN] e despre poporul român, despre esența lui de neam, așa că nu o construim doar pentru noi, ci și pentru cei care vin de acum înainte [...]. Nu am fost singurul donator de la serviciul meu, dar eu am venit cu ideea și le-am propus-o celor cinci colegi ai mei care sunt cofondatori ai firmei. Fiecare dintre noi a donat între 1.000 și 2.000 de euro. Din modestie, nu am vorbit niciodată despre asta. Singura persoană cu care m-am consultat a fost soția mea, fiindcă banii aparțineau familiei noastre. Ne-am gândit că este timpul să dăm înapoi ceva acestei țări care ne-a dat atât de mult...

Povestea vieții domnului Bălașa imbină un atașament personal față de ortodoxie cu cunoștințele sale de specialitate în jurisprudență. El a trăit direct transformarea profundă a cartierului său și demolarea bisericilor și clădirilor istorice de către regimul ateist, iar ca tânăr student a fost martor la renașterea religioasă din anii '90. După un deceniu în care a lucrat ca avocat specializat în privatizare, a intrat în consiliul Autorității pentru Valorificarea Activelor Statului (AVAS), instituție condusă de guvernul Tăriceanu (ale cărui eforturi pentru BOR au fost prezentate mai sus). În această calitate, a organizat împreună cu alți membri ai guvernului care au fost și semnatarii OUG 19/2005 (precum foștii miniștri Ionuț Popescu și Adrian Videanu) un amplu program de privatizare, în care a fost inclusă și cea mai mare bancă românească.

Ca avocat independent, Bălașa și-a pus competența profesională la dispoziția BOR, strângând bani de la colegi pentru Biserică și donând el însuși. Această contribuție trebuie să-i fi întărit relațiile cu liderii Bisericii, întrucât a apărat interesele acesteia într-o controversă recentă cu firma responsabilă de construcția catedralei. Prin urmare, donațiile au putut lua și forma expertizei puse la dispoziția Bisericii beneficiare. În această categorie intră și măsurile juridice favorabile promovate de guvern: de exemplu, concesiile făcute de guvernul Tăriceanu atunci când a oferit gratuit Bisericii un lot de unsprezece hectare de teren pentru construirea catedralei trebuie înțeleasă tot ca o donație făcută de stat către BOR. Politicieni precum Tăriceanu și Videanu nu au finanțat doar personal construirea unor lăcașuri de cult, așa cum mi-au mărturisit preoții unor biserici nou-construite din București. Mult mai important este că au jucat un rol semnificativ în pregătirea terenului pentru un amplu program de privatizare ce a inclus transferarea unor proprietăți imobiliare către BOR.

Petrecând mult timp în biserici, i-am întrebat pe credincioșii care merg regulat la biserică dacă au donat bani pentru catedrală. Mulți dintre ei mi-au răspuns afirmativ. Unii erau bine informați și donaseră de mai multe ori, convinși că noua catedrală era necesară din motive logistice sau că era timpul ca România să aibă

în sfârșit o clădire religioasă impunătoare și reprezentativă. Mulți alții și-au plătit cota pur și simplu pentru că aveau încredere în preotul paroh: pentru ei acesta era liderul absolut, a cărui autoritate între zidurile bisericii lui rămânea incontestabilă, indiferent de situație. Așa cum mi-a spus o dată un preot care slujește într-o parohie din centru, „intelectualii care vin la biserică aici, în parohia mea, au o percepție negativă despre ea [despre catedrală]. Adică știți, se întreabă dacă era momentul potrivit, dacă era necesar să construim o clădire atât de mare... Alți practicanți, în schimb, n-au avut nicio problemă cu asta. Ei nu judecă, pentru că altfel nu ar fi creștini autentici”. Dar există și între cei foarte evlavioși unii care nu apreciază CMN. De exemplu, soția unui preot a recunoscut că dăduse bani pentru catedrală pentru că „va sta acolo timp de secole, ca simbol al credinței noastre”, dar, în același timp, disprețuia proiectul, pentru că presupunea că era realizat de francmasoni, printre care se numără și actualul patriarh. Chiar dacă poate suna bizar să fii un credincios convins și să respingi autoritatea patriarhului, acesta era un tipar pe care l-am observat de mai multe ori printre evlavioși și credincioși radicali.

Una dintre bisericile pe care le-am frecventat cel mai mult a fost așa-numita Biserică Rusă, situată în centrul Bucureștiului, aproape de Piața Universității. Acest lăcaș de cult construit de Ambasada Rusiei la începutul secolului XX a fost timp de decenii un măr al discordiei între Biserica Ortodoxă Rusă și BOR. Din 1992, ea este paraclisul studenților universitari și găzduiește filiala din București a celei mai mari asociații românești de studenți creștin-ortodocși (ASCOR). În perioada interbelică, asociația studențească creștină se numea ASCR, iar cei mai cunoscuți participanți ai ei au fost intelectuali precum Mircea Eliade și Mircea Vulcănescu. În perioada comunistă a fost desființată, iar apoi reînființată la începutul anilor '90 sub un nume nou. În general, activitățile ei nu au în vedere dezbateri despre subiecte fierbinți, nepotrivite. Am încercat de multe ori să discut despre catedrală cu unii dintre studenții pe care i-am cunoscut la întâlnirile ASCOR, dar rareori au acceptat discuția, fiind un subiect controversat. După cum mi-a explicat președintele asociației: „Căutăm doar ceea ce ne potolește nevoile spirituale”¹⁶.

Unul dintre pușinii dornici să discute pe această temă a fost Ștefan, un student la geologie abia trecut de 20 de ani. Ștefan citea cu regularitate bloguri naționaliste și ortodoxe, chiar dacă se autodefinea ca fiind un simplu patriot. Chiar dacă era botezat, intrarea sa în lumea ortodoxă începuse în școală și, chiar mai important, fiind influențat pe această cale încă din copilărie, de mama lui. Cu toate acestea, nu mersese la biserică în mod regulat până când nu se mutase la București pentru a începe facultatea. Căutându-și prieteni în noul mediu metropolitan al capitalei, a început să participe la întâlnirile ASCOR: treptat, a început să reflecteze mai mult la nevoile sale spirituale, pe care le-a cultivat în cele din urmă cu ajutorul părintelui său duhovnic. Cu modul său discret și delicat de a se exprima,

mi-a spus că era încântat de construirea catedralei naționale și destul de deranjat de criticile la adresa ei: „Dacă toți ar fi gândit ca ei [ca oponenții, adică], omenirea nu ar mai fi construit nicio catedrală din lume, nici măcar San Pietro din Roma! [...] Acum, că neamul nostru va avea și el un simbol, ceva care să ne poată reprezenta... se revoltă împotriva lui”. Pentru Ștefan, ar fi de neconceput să fie critic la adresa bisericii sau patriei sale. El își vede identitatea religioasă și cea națională ca fiind inseparabile, ambele convergând în idealul Catedralei Mântuirii Neamului.

Există un argument recurent în rândul susținătorilor proiectului, printre care și Ștefan: catedrala reprezintă și o modalitate de a onora trecutul țării, un mod de a celebra cei o sută de ani de la declarația de la Alba Iulia și un simbol de lungă durată care va fi lăsat generațiilor viitoare. Dincolo de această articulare trecut-prezent-viitor, catedrala contribuie la reducerea decalajului față de alte țări străine care au deja o catedrală națională. Necesitatea de a fi reprezentați ca neam și ca o comunitate religioasă a apărut cu diverse grade de intensitate la toți cei care susțineau cu bunăvoință proiectul. În comparație cu acest argument, toate celelalte aspecte – arhitectura, finanțarea, numele etc. – erau mai puțin importante. Noua catedrală națională răspunde dorinței multor credincioși de a-și vedea identitatea religioasă și etnică recunoscută și de a-și vizualiza apartenența la ortodoxie și la România într-o formă concretă¹⁷.

Cel mai aprig oponent: umaniștii seculari

În ultimii 15 ani, organizațiile neguvernamentale au adus în discuție în mod repetat problemele cele mai sensibile legate de proiectul CMN. Cea mai mare manifestație organizată vreodată împotriva ei a fost în 2004, când cei ieșiți în stradă au vrut să împiedice construirea catedralei în Parcul Carol. Remus Cernea, organizatorul protestului, era la vremea aceea membru al primei asociații umaniste românești (Solidaritatea pentru Libertatea de Conștiință, înlocuită astăzi de ASUR și de Asociația Umanistă Română). Peste câțiva ani, în 2013, 23 de ONG-uri au semnat o scrisoare deschisă solicitând oprirea fluxului de bani publici către noua catedrală¹⁸. În cele din urmă, mii de cetățeni și-au exprimat nemulțumirea cu privire la aceasta în fiecare zi, timp de o săptămână, în noiembrie 2015 (vezi capitolul 4). Umaniștii seculari au jucat un rol important în istoria recentă a CMN, având în vedere că, de fiecare dată, ei au fost cei mai activi agenți ai opoziției.

În timp ce domeniul studiilor care se ocupă de astfel de grupuri a primit o oarecare atenție academică în ultimele decenii, ideea de a dezvolta o „antropologie a umanismului secular” ca domeniu distinct de antropologia creștinismului este foarte recentă (Engelke, 2014). Scopul lui Engelke este să se distanțeze de cei care „pretind că ceea ce își doresc umaniștii este nu atât o ruptură cu trecutul

[deci cu religia], cât o reambalare a acestuia" (Engelke, 2014: S293). Un astfel de argument pentru un fel de continuitate nu este doar preluat de teologia politică (Engelke îi menționează pe Carl Schmitt și John Milbank, de exemplu), ci e mai răspândit decât ar fi de așteptat, pentru că „există aici un fel de tradiție – o anumită formă de critică intelectuală – specifică nu doar antropologiei, bazată pe demontarea sau contestarea presupuselor noastre condiții seculare și diferențe” (Engelke, 2014: S294-295). Pe scurt, principalul motiv al îndepărtării de domeniul deja stabilit al antropologiei creștinismului este, până la urmă, extrem de simplu: „Umanismul nu este creștinism. Umanismul nu este «o religie»” (Engelke, 2014: S299). Adevărat, în schimb, este că umaniștii tind să asocieze noțiunea generală de religie cu confesiunea pe care o cunosc cel mai bine: în cazul lui Engelke anglicanismul și catolicismul, în cazul meu ortodoxia. Voi reveni asupra acestui aspect mai departe.

Pe umaniștii seculari din România îi găsim astăzi în două organizații principale: ASUR și Asociația Umanistă Română. Împreună, acestea aveau între 70 și 80 de membri în 2016. Dincolo de numele și scopurile similare, ele împărtășesc și aceeași sursă de finanțare: Asociația Umanistă Norvegiană (Human-Etisk Forbund). Pentru Toma Pătrașcu, președintele ASUR, unul dintre principalele merite ale asociației sale a fost că a demarat o dezbatere pe tema intruziunii religiei în educație și în cheltuielile publice. Inițial, a lansat o campanie publicitară pentru criticarea presupusei scurgeri masive de bani din bugetul de stat către biserici. Pe lângă aceasta, în al doilea deceniu al noului mileniu și-au intensificat eforturile în ceea ce privește comunicatele de presă, au făcut lobby împotriva câtorva legi care ar fi amenințat principiile de bază ale laicismului și au promovat în mod activ proiecte de comunicare științifică, atât în învățământul public, cât și în instituțiile culturale. Este de la sine înțeles că au criticat puternic proiectul CMN cu fiecare ocazie posibilă, subliniind faptul că ținta lor este guvernul și sfera politică, nu BOR. După cum mi-a spus Pătrașcu în timpul interviului nostru, „Noi nu avem probleme cu BOR sau cu alte religii. Noi ne adresăm guvernului. Câtă vreme [grupurile religioase] își utilizează banii lor proprii, sunt libere să facă ce vor”. În ciuda eforturilor de a răspunde diplomatic, câteva minute mai târziu, o simplă întrebare ce aducea în prim-plan rolul Bisericii i-a provocat o reacție viscerală, care trăda o atitudine destul de anticlericală: „Nu e treaba mea ce se întâmplă în interiorul Bisericii, nu-mi pasă de asta. În măsura în care nu se infiltrează în stat, nu poluează mintea copiilor și se țin la distanță de învățământul și administrația publice, e treaba lor ce fac”.

Nemulțumiți de sistemul actual de subvenții guvernamentale care finanțează organizațiile religioase, activiștii precum Pătrașcu și Cernea urmăresc să stabilească o separare clară între stat și Biserică. Menționând modelul german și cel francez drept căi viabile pentru viitor, ei observă și faptul că România însăși are propria tradiție seculară. Deja de câțiva ani ASUR sărbătorește în multe orașe din România pe data de 29 decembrie „Ziua de Acțiune Laică”, ziua în care în

1863 Cuza a secularizat proprietatea Bisericii. La București, celebrarea constă în întâlnirea în fața statuii lui Cuza de pe Dealul Patriarhiei și depunerea de flori la picioarele monumentului. Remus Cernea l-a menționat în mod constant pe Cuza ca sursă de inspirație în timpul interviului nostru:

G.T.: Dacă propuneți un nou model de finanțare inspirat de Franța sau Germania, Biserica va spune că nu au nicio legătură cu tradiția românească în ceea ce privește relațiile dintre stat și Biserică...

R.C.: Ei bine, le vom spune că și noi respectăm o tradiție. Aceasta este tradiția noastră: Cuza. Primul stat român modern. Aceasta este tradiția noastră democratică. Pentru că, dacă vorbim despre tradiții premoderne, acolo nu găsim democrație. Vreți să vă întoarceți la statul feudal, sub Imperiul Otoman? Lăsați-mă să urmez tradițiile democratice ale României. Iar punctul de plecare al statului român modern a fost unul laic.

De fapt, reformele făcute de Cuza sunt încă dezbătute și în zilele noastre, iar reprezentanții BOR au subliniat în repetate rânduri că Biserica este gata să renunțe la scutirea fiscală de care beneficiază dacă statul îi returnează proprietatea care i-a fost confiscată în 1863 (Neagu, 2015). Această soluție este, în mod evident, mai degrabă o provocare decât o propunere reală, în primul rând nu doar pentru că ar periclita baza statului român laic modern, ci și din cauza numeroaselor dispute evidente privind proprietatea, care ar putea apărea ca rezultat. Totuși, prezentarea lui Cuza ca un campion al modernizării românești îi ajută pe seculari să se adapteze și ei la rândul lor la conceptul de tradiție, plătind, într-un fel, înapoi oponentilor lor ideologici cu aceeași monedă. Găsind în Cuza o sursă de inspirație, umaniștii susțin că urmărirea unei agende seculare este un mod legitim de a privi trecutul țării și nu contrazice cu nimic moștenirea istorică religioasă a României. Recunoașterea strămoșilor lor seculari face parte din strategiile retorice ale umaniștilor români, legitimându-le prezența și monitorizarea, iar ei sunt foarte atenți astăzi la intruziunea religiei în sferele seculare precum politica, educația, sănătatea și cheltuielile publice.

R.C.: Cred că e timpul să propunem un nou model de contribuții religioase, pentru că astăzi statul se implică [în treburile religioase] cu sume mari de bani. Instituțiile de stat spun că nu au bani pentru multe probleme grave: persoanele cu HIV și cancer care stau la coadă pentru medicamente, copiii care nu pot merge la școală, școlile care se închid etc. Dar dau apoi bani pentru catedrală. Iar după aceea, preoții ajung să facă campanie pentru [fostul] premier în timpul alegerilor prezidențiale!¹⁹ În acest moment trebuie să fiu critic! Toate astea mi se par profund imorale...

Mulți credincioși ortodocși ar considera probabil ironic faptul că un om care se declară liber-cugetător, precum Cernea, acuză pe altcineva de imoralitate, fiindcă este o practică comună să se dea vina pe umaniști, pe atei și agnostici că